

„SCHIȚA VECHII DACII” – HARTA RARĂ DIN „ISTORIA” LUI DIONISIE FOTINO

ALEXANDRU-IONUȚ CRUCERU

Abstract

An almost unknown detail regarding the famous History of Dacia by Dionysios Photeinos is the fact that it included a cartographic project through which its author sought to illustrate the subject of the book. Although Dionysios Photeinos intended to publish 17 maps within his book, the only tangible proof that reminds regarding the author's lofty aspiration is a map of Old Dacia, found at the end of an extremely small number of volumes. Specifically, the work represents such a great rarity that very few scholars have become aware of its existence. This article aims to treat and remove, at least partially, the unknowns behind this cartographic project, such as: the general framework of the cartographic project; his successes and failures; the explanation of the small number of copies of the Old Dacia's map currently in existence; the content of the map and its scientific value. By publishing a copy in the annex, we hope the map of Old Dacia will benefit of a wider popularity from now on.

Keywords: Old Dacia, The History of Dacia, Dionysios Photeinos, cartography, atlas, map.

Dovedind un constant și arzător interes pentru cultura spirituală și exprimarea frumosului, Dionisie Fotino se numără printre cele mai remarcabile personalități care au activat în Țara Românească la cumpăna secolelor XVIII–XIX. Întâi de orice, el s-a remarcat ca muzician desăvârșit, evoluând în capitala Valahiei ca profesor de psaltichie, melurg și teoretician de muzică eclesiastică¹. Totodată, Dionisie Fotino a fost și un fin observator al mișcărilor politice, sociale și economice, fapt ce l-a determinat să aștearnă în scris, cu multă migală, istoriile și întâmplările auzite, citite sau la care a participat ca martor ocular. Cu toate că se considera scriitor de ocazie, Dionisie reușește spre finalul vieții să tipărească două dintre operele sale de căpătâi: *Istoria Vechii Dacii* și *Noul Erotocrit*.

Istoria Vechii Dacii (Viena, 1818–1819)² este scrierea cu cea mai îndelungată și largă reputație a cărturarului Dionisie Fotino. După mai bine de două secole în care aceasta a circulat în original și prin intermediul traducerii lui George Sion (1859), s-ar putea crede, pe bună dreptate, că nu a rămas nimic semnificativ de spus cu privire la ea. Cu toate acestea, există lucruri mai puțin sau deloc cunoscute în mediul academic, cum ar fi acela că lucrarea istorică a

---

¹ Vezi Nicolae Gheorghiiță, *Byzantine Chant between Constantinople and the Danubian Principalities. Studies in Byzantine Musicology*, Editura Sofia, Bucharest, 2010, p. 83–84.

² Dionisie Fotino, *Ιστορία της πάλαι Δακίας, τα της Τρανσυλβανίας, Βλαχίας, και Μολδανίας*, tom. I–III, Viena, 1818–1819.

cuprins și o hartă în limba greacă, intitulată *Schița Vechii Dacii*. Această omisiune involuntară a cercetătorilor se datorează numărului redus de volume care au inclus anexa cartografică, chestiune pe care ne-am propus să o abordăm în rândurile următoare. Din câte se cunoaște până în prezent, astfel de volume care includ și harta menționată se găsesc doar în Arhivele Centrale ale Statului din București, la Biblioteca Națională a Greciei și la Biblioteca Gennadius din Grecia³. Prin urmare, din moment ce harta constituie o apariție atât de rară, foarte puțini au avut prilejul să o cunoască și să o cerceteze⁴.

Chestiunea ne-ar fi rămas și nouă necunoscută dacă, printr-o fericită întâmplare, n-am fi găsit harta amintită într-o recenzie din *Revista Istorică*⁵. Căutând, prin urmare, revista Școlii de Arhivistică (București, 1943) la care făcea trimitere recenzia, am putut afla copia valoroasei hărți⁶ care a stat la baza studiului de față (**Fig. 1**).

Este demn de reținut faptul că harta a fost expusă în original la vernisajul organizat de Arhivele Statului din București, cu prilejul deschiderii cursurilor Școlii de Arhivistică din Noiembrie 1942. În Catalogul respectivei expoziții, *Istoria* lui Fotino și anexa cartografică erau prezentate astfel: „Lucrarea fiind mai nouă și cunoscută [cartea n. n.], ne mulțumim a atrage atenția că a fost tipărită cu o hartă a Daciei, care negăsindu-se decât în foarte puține exemplare, o reproducem aici”⁷. Prima parte a studiului urmărește să schițeze contextul istoric în care a luat naștere proiectul cartografic și să explice raritatea piesei cartografice ca stare de fapt. A doua parte se concentrează asupra elementelor de conținut ale hărții (istorice, geografice, toponimice, grafice), cu scopul de a stabili originalitatea și relevanța cartografică.

Cristalizarea proiectului cartografic din *Istoria Vechii Dacii*

Înainte de a discuta despre originalitatea și conținutul hărții să clarificăm împrejurările care au facilitat apariția proiectului cartografic din *Istoria Vechii Dacii*. Când s-a cristalizat, așadar, ideea unei hărți care să illustreze *Istoria Vechii Dacii*? Și cum se face că foarte puține volume au avut privilegiul să o includă? Pentru lămurirea acestor chestiuni, date prețioase regăsim la Nicolae Iorga, care reproduce o parte din corespondența ținută pe marginea proiectului editorial⁸, și la cercetătorul Mihail Caratașu, care a publicat scrisoarea-contract a lui Dionisie Fotino din toamna anului 1817⁹.

Apariția volumelor din *Istoria Vechii Dacii* în tipografia Io. Varthol. Svekiou din Viena a devenit posibilă cu ajutorul financiar acordat de generosul Zenobie Pop, prieten al lui Dionisie

---

³ Vezi George Tolias, *Maps printed in Greek during the Age of Enlightenment, 1665–1820*, în „e-Perimetron”, vol. 5, no. 1, 2010, p. 43.

⁴ De pildă, harta este omisă în lucrările de specialitate. A se vedea *Bibliographia Historica Romaniae*, II, Secolul XIX, Comitetul de coordonare: A. Oțetea, G. Zane, Const. C. Giurescu, I. Crăciun, Cornelia Bodea, Marin Vlasiu, Vl. Diculescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 29; Constantin Erbiceanu, *Bibliografia greacă sau Cărțile Grecești imprimate în Principatele Române în epoca fanariotă și dedicate Domnitorilor și Boierilor Români, Studii literare*. Extras din Jurnalul „Biserica Ortodoxă Română”, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1903, p. 180–181.

⁵ Vezi *Revista Istorică*, fondator N. Iorga, Publicație Semestrială, vol. XXXI N-le 1–12, Ianuar-Decembrie 1945, p. 253.

⁶ Școala de Arhivistică, *Lecții de deschidere. Inaugurarea cursurilor și catalogul expoziției Noiembrie 1942*, București, 1943, vezi Anexa a 2-a.

⁷ *Ibidem*, p. 152.

⁸ Vezi Nicolae Iorga, *Contribuțiuni la istoria Literaturii Române*, în „Analele Academiei Române”, seria II, Tom. XXIX, 1909, p. 1–9.

⁹ Mihail Caratașu, *Documente inedite privitoare la tipărirea Istoriei Vechii Dacii*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară”, tom. 30, nr. 2, București, 1981, p. 271–273.

și mare iubitor de carte grecească. În septembrie 1817, imediat după ce va lua la cunoștință de intenția nobilă a lui Dionisie de tipărire a *Istoriei* sale, lucrurile vor începe să se miște în direcția dorită. Se stabilește încă de la început să se realizeze 50 exemplare de lux din *Istorie* iar volumul al doilea și al treilea să aibă dimensiunile celui dintâi¹⁰. După cum rezultă din scrisoarea-contract a lui Fotino, tirajul bibliofilic urma să se distribuie gratuit pe la „obrazе mari”¹¹, adică unor persoane importante din spațiul elinofon. Proiectul inițial prevedea ca lucrarea să fie constituită din patru volume, iar ultimul să conțină un atlas al Țării Românești cu 17 hărți. Ținând cont de specificul operei istorice, cele 17 hărți privitoare la Țara Românească – despre care Nicolae Iorga nu ne comunică alte detalii –, urmau probabil să illustreze județele, în completarea descrierilor geografice din ultimul tom¹².

În decembrie 1817, manuscrisul volumului al doilea fiind gata, este dus la Viena de baronul Constantin Belu, unul dintre oamenii de încredere ai domnitorului Gheorghe Caragea. Lucrul la planșe sau hărți înainta însă cu greutate. „Tabelele geografice”¹³ întârziu din pricina inginerului, căruia Fotino i le dăduse să le lucreze „cu toată perfecția artei”¹⁴. Ca orice demers complex, proiectul editorial nu a dus lipsă de probleme (precum greșelile de tipar, necesitatea corecturilor, lipsa de coordonare, nerespectarea termenelor stabilite) care au obligat editorii și autorul să se adapteze provocărilor apărute pe parcurs. La începutul anului 1818, Dionisie își revizua obiectivele, rămânând la ideea de a tipări trei volume, iar cele 17 hărți să-l însoțească pe ultimul¹⁵. Fotino a sperat până în ultimul moment că va da la lumină atlasul întrucât, la 3 martie 1819, pe când primea tomul al treilea și i-l înfățișa Domnitorului, partea cartografică era încă în lucru¹⁶. În cele din urmă, tirajul special, pe care autorul și-l dorise cu ardoare, nu a mai putut ieși de sub teascurile tipografiei. Idealul lui Dionisie de a completa lucrarea cu un atlas geografic reclama o muncă mult mai migăloasă și îndelungată din partea inginerului decât preconizase.

Tot ce s-a putut realiza în această privință, ca măsură de compromis, a fost să se atașeze *Schița Vechii Dacii* unora dintre exemplarele celor trei volume. Din câte reiese din corespondența lui Dionisie Fotino, publicată de Nicolae Iorga, harta fusese terminată printre primele fiindcă era trimisă la Viena de la finele anului 1817, prin același Constantin Belu¹⁷. Așa cum prevăzuse planul original, harta a însoțit doar exemplarele de lux, destinate prenumeraților de vază¹⁸. Pentru restul cumpărătorilor, anexa cartografică nu ar fi făcut decât să ridice prețul cărții încât să nu și-o mai permită nimeni. Acest fapt se cunoaște și din următoarea împrejurare: în condițiile în care cele mai multe dintre volume au apărut fără hartă,

---

¹⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 3.

¹¹ Mihail Caratașu, *op. cit.*, p. 272.

¹² Cele 17 județe muntene sunt descrise de Dionisie Fotino în următoarea ordine: Slam Râmnic, Buzău, Săcuieni, Prahova, Dâmbovița, Muscel, Argeș, Ialomița, Ilfov, Vlașca, Teleorman, Olt, Vâlcea, Gorj, Romanați, Dolj, Mehedinți. Pentru fiecare dintre acestea, autorul prezintă plaiurile și plășile, reședințele de județ, târgurile/orașele, satele, punctele vamale, episcopiile, mănăstirile și schiturile importante.

¹³ Cuvântul tabele este întrebuințat în epocă simultan cu cel de hărți.

¹⁴ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 4.

¹⁵ *Ibidem*, p. 5.

¹⁶ *Ibidem* p. 8.

¹⁷ Din câte se înțelege, autorul, aflat pe atunci în Valahia, s-a folosit de o hartă a lui Dimitrie Philippide pentru a-i transmite cartografului recomandările sau corecturile sale. Despre un manuscris al hărții nu poate fi vorba. Din corespondența publicată de Nicolae Iorga aflăm că Dionisie Fotino s-a deplasat ulterior la Viena pentru coordonarea mai atentă a proiectului.

¹⁸ A se vedea lista celor abonați la carte (*Istoria Vechii Dacii*, vol. III), printre care se găsesc personalități precum: Scarlat Voievod, Alexandru Voievod Calimachi, Alexandru Voievod Suțu, beizadeaua Grigorie Suțu, general maior Constantin Ghica, general maior Constantin Varlaam, Grigorie Brâncoveanu, Radu Golescu, Grigorie Ghica, Barbu Văcărescu, Ioan Moscu, Ștefan Belu și alții.

vânzarea *Istoriei* a decurs sub nivelul așteptărilor¹⁹. În sfârșit, se impune o ultimă remarcă privitoare la dimensiunile hărților atașate celor trei volume, întrucât acestea nu au fost toate deopotrivă. În primele două tomuri, apărute în 1818, harta a măsurat 19 × 11,8 cm (conform descrierii incluse în Catalogul expoziției școlii de Arhivistică), în timp ce în al treilea, apărut un an mai târziu, aceasta a măsurat 32 × 21 cm²⁰. Dionisie a fost nemulțumit de lizibilitatea inițială a hărții și a dorit să elimine inconvenientul cu prilejul tipăririi volumului al treilea.

Conținutul și originalitatea hărții cuprinse în *Istoria Vechii Dacii*

În ceea ce privește conținutul, originalitatea și valoarea lucrării cartografice, lucrurile sunt destul de clare. Asemenea lucrării căreia i-a fost atașată ca supliment, harta este în limba greacă și nu constituie o contribuție originală. Cu toate acestea, ea prezintă unele particularități pe care le vom evidenția mai departe. Dionisie Fotino nu dispunea de pregătirea și mijloacele tehnice necesare pentru a elabora un proiect cartografic diferit de cele precedente. Avea însă avantajul cunoașterii profunde a realităților geografice, politice și administrative din spațiul românesc, ca unul ce trăise aproape două decenii în Capitala Valahiei. Cea mai simplă modalitate de a-și ilustra lucrarea istorică a fost să reproducă și să actualizeze o hartă ieșită din tipar cu doi ani mai devreme: harta României de Dimitrie Philippide, publicată la sfârșitul lucrării *Gheografikon tis Roumounias* (Leipzig, 1816)²¹ (Fig. 2).

Înainte de a trece la compararea celor două hărți să subliniem câteva aspecte demne de reținut în legătură cu modelul întrebuițat de Fotino. Harta lui Philippide apăruse la sfârșitul lucrării acestuia împreună cu alte două hărți, față de care Dionisie nu și-a manifestat explicit interesul. E vorba de harta României și Asiei și harta gurilor Dunării. Responsabil de corectitudinea științifică și de întocmirea lor fusese, din câte se pare, arhimandritul Anthimos Gazi (1758–1828)²², cartograf despre care se știe că a jucat un rol major și în realizarea *Atlasului* boierului Iordache Golescu (Viena, 1800). Nu ar fi exclus ca inginerul din Viena, rămas în umbra anonimului, pe care Dionisie l-a însărcinat cu întocmirea hărților pentru *Istoria Vechii Dacii*, să fi fost același Anthimos Gazi, mai ales că acesta avea legături cu Zenobie Pop²³. În orice caz, Dionisie a socotit harta lui Philippide cea mai potrivită machetă pentru proiectul său, aceasta reușind să ofere perspectiva de ansamblu dorită asupra Daciei. Noua hartă va păstra de la prototip cadrul matematic și stilul de reprezentare al elementelor de altimetrie și planimetrie ce conferă individualitate regiunii (rețeaua hidrografică, așezările importante, limitele politice ale statelor). Contribuția personală a lui Dionisie, pusă în lucrare prin mâinile inginerului, a vizat două direcții principale: planul estetic și cel științific (lingvistic, istoric).

Ca desenator iscusit și literat, Dionisie nu a putut trece cu vederea scăderile hărții model²⁴. În consecință, va recurge la înfrumusețarea copiei sale prin adăugarea unui chenar

¹⁹ *Ibidem*, p. 8.

²⁰ Vezi George Toliaș, *op. cit.*, p. 43.

²¹ Dimitrie Philippide, *Γεωγραφικόν της Ρουμουνίας: ες ακριβεστέραν και πληρεστέραν κατάληψιν της ιστορίας αυτής: νυν πρότον συντεθέν και τύποις εκδοθέν*, Leipzig, 1816.

²² Anthimos Gazi și Dimitrie Philippide se aflau în relație de rudenie (erau veri). Cf. Sorin Ifțimi, *Pe urmele lui Daniil Philippidis (1755–1832)*, în „Cercetări Istorice”, XXI–XXIII, 2002–2004, p. 326.

²³ Pentru publicarea lucrării *Metrica*, Zenobie Pop împrumutase suma de 600 de florini de la arhimandritul Anthimos Gazi și de la Lascarache Lambru din Viena, după cum se precizează într-o scrisoare din anul 1804. Vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 2.

²⁴ Dimitrie Philippide era conștient și profund nemulțumit de calitatea scăzută a hărților lucrate de Anthimos Gazi pentru *Gheografikon tis Roumounias* (Leipzig, 1816). Într-o scrisoare în limba franceză, descoperită de Mircea

decorativ, la exterior, și a unui cartuș, cuprinzând titlul (ΙΧΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙ ΔΑΚΙΑΣ), în colțul din stânga, sus. Totodată, adaugă în partea superioară a cartușului *Cornul abundenței*, motiv cartografic ce trimite la bogățiile naturale ale spațiului nord-dunărean. Al doilea plan în care Dionisie și-a adus aportul a fost, după cum s-a spus, acuratețea științifică și informativă a hărții. Toponimia patriei sale adoptive îi era mai bine cunoscută în subtilitățile ei decât lui Philippide. Dionisie menține în harta sa regiunile (denumirile provinciilor istorice românești și cele ale statelor vecine), indicate pe suprafețele geografice aferente, dar pe unele le păstrează întocmai (ex: Serbia, Galitzia, Gyla), în vreme ce pe altele le modifică ori le înlocuiește cu altele, după necesitate. Din categoria toponimelor care au suferit modificări ușoare, din rațiuni gramaticale (fonetice), menționăm: Moldavia (la Fotino) / Moldova (la Philippide), Bessarabia / Mpassarabia, Ardial / Ardel, Mpanaton Temisiakon²⁵ / Mpanat, Dompriza / Dompriza, Boulgaria / Burgaria. De asemenea, pe harta din *Istoria* lui Dionisie, denumirea de „Rumunia”, desemnând leagănul românității de la nordul Dunării, este înlocuită cu sintagma „I Palai Dakia” (Vechea Dacie). Același lucru s-a întâmplat cu „Rumuniko Sagros”, denumire aleasă de Philippide pentru a desemna Oltenia și Țara Românească, și care a fost înlocuită cu „Valahia”, versiune consacrată în epocă. Nu în cele din urmă, strădaniile autorului au vizat revizuirea oiconimelor care aveau la bază antroponime cu formă de plural în limba română. Bunăoară, „Focsan” și „Mpucurest” devin „Fozani” și „Boucourest” pe *Schița Vechii Dacii*.

Dionisie a urmărit, de asemenea, o evidențiere mai clară a contextului istoric și geografic. În acest scop, a socotit necesar să adauge pe hartă, dincolo de Nistru, toponimul Podolia (absent la Philippide) și să scoată în relief, printr-o nuanță de culoare mai închisă, teritoriul Bucovinei care fusese anexat de Imperiul Habsburgic în 1774. Tot un element de noutate îl constituie marcarea celor trei brațe ale Dunării (Chilia, Sulina și Sfântul Gheorghe), prin toponime culese probabil de la același Philippide²⁶. Totodată, remarcăm că pe harta din *Istoria* lui Fotino apar numele județelor istorice ale Valahiei (incluzând și județul Săcuieni), fără o delimitare a acestora în teritoriu. Acest fapt vine să întărească supoziția noastră potrivit căreia, autorul își dorește inițial expunerea detaliată a celor 17 județe, în completarea textului. Un ultim aspect demn de evidențiat este că Dionisie nu a recurs la îmbunătățirea hărții sale cu o scară grafică, deși introducerea acestui element constituia o practică încetățenită în cartografie la acea vreme. Motivele ar putea fi următoarele: în primul rând, nici harta model a lui Philippide nu furniza acest element grafic, iar în al doilea rând, copia lui Fotino se dorea o simplă proiecție a cărții în plan vizual, fără pretenții științifice deosebite.

În concluzie, harta publicată împreună cu *Istoria* lui Dionisie Fotino este varianta îmbunătățită, am putea spune, a hărții lui Dimitrie Philippide. Ea reprezintă unicul succes din culisele unui proiect cartografic mai ambițios al „dascălului de musicie”, care avea ca scop livrarea unui atlas muntean împreună cu tirajul restrâns, bibliofilic, totalizând 50 de cărți. Deși nu a constituit o lucrare originală, harta din *Istoria Vechii Dacii* a lui Dionisie Fotino a avut meritul să contribuie la propagarea timpurie a cunoștințelor geografice privitoare la Principatele Dunărene și Transilvania.

Filip, Philippide își exprima indignarea față de modul de operare al clericului cartograf: „Am scris domnului Gazi acum 11 luni, ca să definitiveze și să graveze harta nordului Asiei și a României... Este atâta imprudență, atâta stângăcie, atâta pungășie, atâta ticăloșie în înapoierea (...) în sfârșit, după 8 luni, a originalului hărții cu gurile și a celor două gravuri ale nordului [Asiei] și ale României, destul de rău executate și eu m-am chinuit tare mult să le rectific atât cât e posibil...”. (Nicos Gaidagis, *Catalogul cărților grecești din Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” din Iași*, vol. III (1801–1821), Iași, 1978, nr. 238 *apud* Sorin Iftimi, *op. cit.*, p. 326.

²⁵ Dionisie înclină, așadar, în favoarea denumirii de Banatul Timișoarei în locul aceleia de Banat.

²⁶ A se vedea harta Gurilor Dunării din *Geografikon tis Roumounias* (Leipzig, 1816).

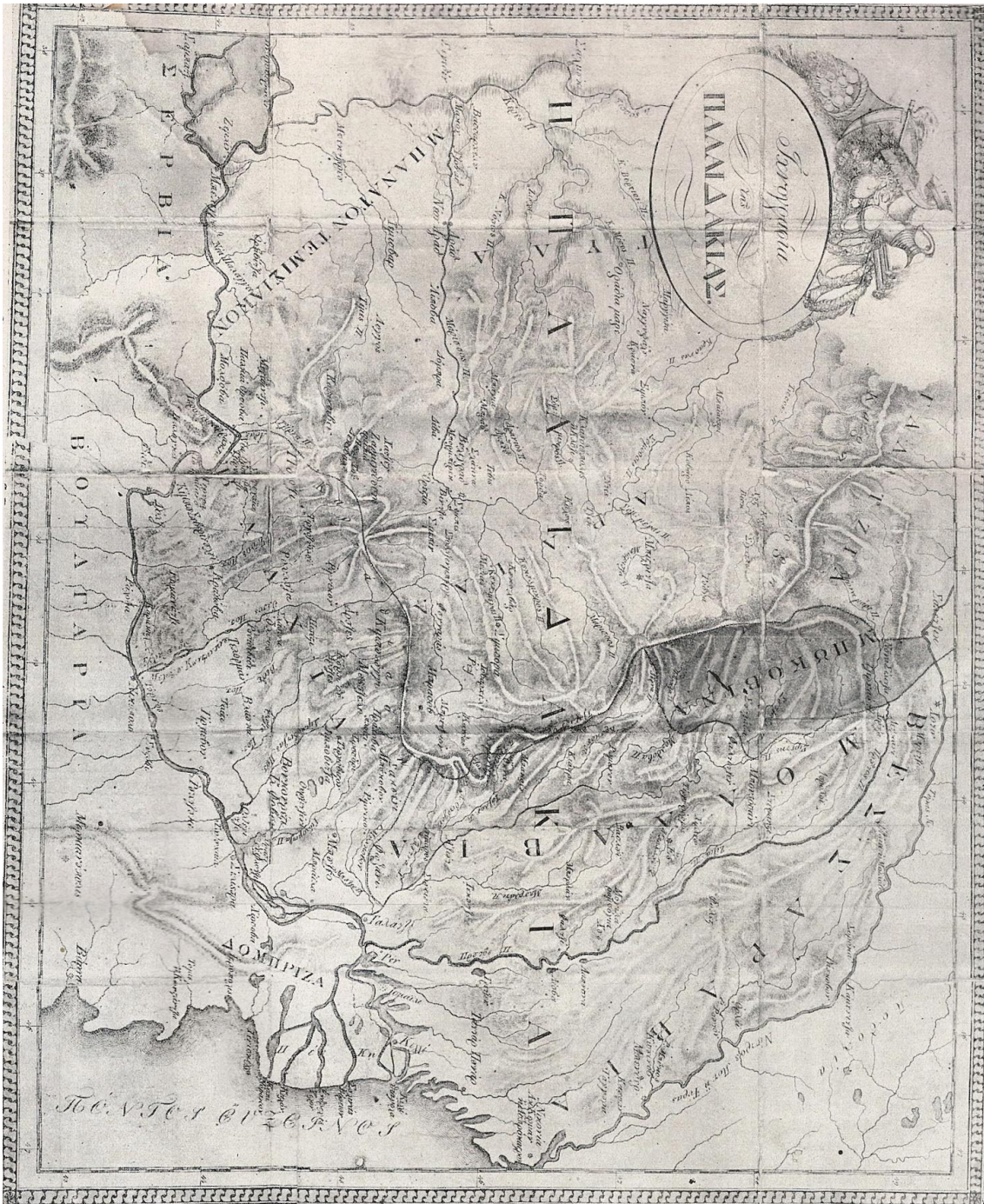

Fig. 1. Harta din Istoria Vechii Dacii de Dionisie Fotino (copia publicată în revista Școlii de Arhivistică, București, 1943).

Fig. 2. Harta României de Dimitrie Philippide, modelul întrebunțat pentru *Schița Vechii Dacii* din *Istoria* lui Dionisie Fotino.

